

чуність праці, яку з упевненістю можемо рекомендувати читачам. Рецензоване монографічне дослідження, поза сумнівом, є корисним для наукової спільноти, практиків та всіх, хто цікавиться актуальними питаннями сьогодення і майбутнього ЄС в умовах нових реалій.

В. Н. ДЕНИСОВ,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

**РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ
«ВІД СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ДО АСОЦІАЦІЇ.
ПРАВОВИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ»***

У колективній праці європейських фахівців з права та політики Європейського Союзу (далі – ЄС) представлено головні результати проекту Жана Моне під назвою «Східне партнерство та його перспективи стосовно правового наближення, верховенства права та прав людини» (англ. *«Eastern Partnership and its prospects with a view of legal approximation, rule of law and human rights»*), що розпочався ще у 2011 р. та успішно розвивався упродовж наступних трьох років. Він був виконаний у результаті багатостороннього дослідження групою у рамках проекту Жана Моне, що діяла як консорціум у складі чотирьох європейських університетів з чотирьох держав: Університету Полацького в Оломоуці, Чехія (координатор – професор Надежда Шишкова (Naděžda Šišková)), Гейдельберзького університету, Німеччина (професор Петер-Христіан Мюллер-Графф (Peter-Christian Müller-Graff)), Національного університету «Києво-Могилянська академія» у Києві, Україна (професор Роман Петров), Університету Яна Коменського в Братиславі, Словаччина (професор Власта Кунова (Vlasta Kuponová)) із залученням вчених з інших університетів та наукових установ Естонії, України, Грузії, а також юридичних експертів-практиків (Суду справедливості ЄС, Міністерства закордонних справ і Конституційного суду Чеської Республіки) та ін.

Увага авторів даного видання зосереджена на правових і політичних аспектах наявних проблем Східного партнерства, які стосуються сприяння демократії та ринково-орієнтованим реформам, пов'язаним з посиленням мобільності громадян. Досягнення цих амбіційних цілей здійснюється застосуванням двох паралельних підходів: посиленням двосторонніх відносин з партнерськими країнами та створенням багатосторонньої основи для вирішення спільних для всіх партнерів викликів.

Через Східне партнерство ЄС підтримує спільно узгоджений спектр реформ, спрямованих передусім на підтримку економік країн-партнерів. Значних заходів він вживає і задля посилення міжособистісних контактів. Диференціація, безперервний політичний контакт і публічна дипломатія є

*Рецензія на колективну монографію: **From Eastern Partnership to the Association: A Legal and Political Analysis**: Collective monograph. Ed. by Naděžda Šišková. Cambridge Scholars Publishing, 2014. 305 p.

ключовими елементами реалізації цілей Східного партнерства. ЄС вдається також до заходів зі сприяння судовому корпусу країн Східного партнерства у приборканні корупції та покращенні якості відповідальності органів державного управління цих держав. Наголошується на тому, що ЄС поважає історичні, культурні, економічні та політичні зв'язки з усіма своїми сусідами. Водночас ринково-орієнтовані реформи роблять країни Східного партнерства більш привабливими для інвестицій і торгівлі, сприятимуть покращенню їх енергобезпеки тощо.

У вступі до монографії керівник авторського колективу професор Надежда Шишкова (Naděžda Šišková) звертає увагу читачів на те, що її опублікування відбулося «в ключовий момент підготовки історично першого переходу однієї з країн Східного партнерства – України до відносин асоціації. Драматичний розвиток подій в Україні, зумовлений затримкою підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, свідчить, що цей договірний інструмент розглядається набагато більшим, ніж просто угода, але також як яскравий символ майбутньої орієнтації держави цього Партнерства» (с. 1).

У конкретному сенсі праця присвячена правовому та політичному аспектам багатостороннього та двостороннього співробітництва ЄС зі східними сусідами (які безпосередньо мають із ним суходільні чи морські кордони, або є сусідами безпосередніх сусідів), тобто з державами Східного партнерства як асідного виміру Європейської політики сусідства (англ. European Neighbourhood Policy), до яких належать: Україна, Білорусь, Молдова, Азербайджан, Грузія та Вірменія. Монографія структурно складається з трьох частин, кожна з яких має свої розділи з єдиною концептуальною логікацією.

Частина I «Східне партнерство та асоціація як складова права зовнішніх зносин Європейського Союзу» містить чотири розділи. У першому розділі (автор Петра Лустігова (Petra Lustigová), Чехія) висвітлено розвиток відносин ЄС з країнами пострадянського простору як платформи заохочення добросусідських відносин, стабільності, безпеки та економічного співробітництва в різних сферах взаємного інтересу. Викладене є стратегією ЄС, яка пропонує співробітництво, але без найтіснішої інтеграції та без перспективи членства. Підкреслюється, однак, що деякі з цих держав можуть бути зацікавлені у повноправному членстві, як це заявила Україна ще у 2014 р. (с. 7). Доводиться позиція, що навіть за відсутності перспективи набуття членства гармонізація з *acquis* ЄС, особливо у ринковій сфері, поряд з усуненням торгових бар'єрів і збільшенням обсягів взаємної торгівлі, принесе значну користь для їх економік та сприятиме зміцненню ділової активності. Наголошено також, що досягнення цілей Східного партнерства відбувається за фінансової підтримки ЄС згідно з відповідними програмами. Визнається, що Східне партнерство є «грою» з доволі високими ставками за вплив у цьому пострадянському регіоні проти Росії і що ця «гра» не буде легкою (с. 18). Останнє свідчить про геополітичні інтереси Європи в зазначеному регіоні і що йдеться не про альтруїзм, а про реалії протистояння між Заходом і Росією, результат якого в нинішніх умовах наростаючого хаосу в міжнародних відносинах, ще далеко не визначений. Криза міжнародної економіки, яка охопила також Європу, впливає на геополітичні інтереси найпотужніших держав світу, змушуючи їх зосереджуватися на вирішенні власних потреб навіть за рахунок своїх найближчих союзників.

У другому розділі (автор Павел Свобода (Pavel Svoboda), Чехія) предмет

дослідження становить еволюція угод про асоціацію в праві зовнішніх зносин ЄС. Показано розвиток поняття асоціації у праві ЄС і ролі в цьому процесі Суду справедливості ЄС. Зроблено висновок, що поняття «асоціація» має широке значення, яке змінюється в різних випадках, залежно від правових засад, змісту та реалій, до яких може бути застосована. Констатується відсутність у праві ЄС єдиної концепції «асоціації». Згідно зі ст. 217 Договору про функціонування Європейського Союзу асоціація може бути встановлена не лише з державою, а й з міжнародною організацією. Наводяться різноманітні за своїм характером угоди ЄС про асоціацію з визначенням відповідного статусу (с. 21–38).

Третій розділ (автор – директор Департаменту права ЄС Міністерства закордонних справ Чехії Еміль Руффер (Emil Ruffer)) стосується тлумачення та імплементації угод про асоціацію, особливостей їх структури, механізмів врегулювання спорів між сторонами. Поряд з цим висвітлюється діяльність Суду справедливості ЄС щодо тлумачення та забезпечення виконання угод про асоціацію, сприяючи у такий спосіб встановленню однакового і послідовного тлумачення та застосування угод про асоціацію в державах – членах ЄС (с. 41).

У четвертому розділі (автор – старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України Людмила Фалалєєва) аналізуються нові підходи, що характеризують правові аспекти Європейської політики сусідства як однієї зі сфер зовнішньої діяльності ЄС. Досліджуються методологія та інструменти реалізації цієї політики, спрямованої на недопущення появи нових ліній поділу в Європі та створення умов для безпеки, стабільності, добробуту в сусідстві, заснованих на спільних цінностях, принципах поглибленого співробітництва і довготривалому характері відносин. Висвітлюються складові методології, серед яких велику увагу приділено зумовленості (англ. *conditionality*), «спільному внеску» (англ. *joint ownership*), регіональному співробітництву, поглибленій інтеграції, диференціації та принципу «більше за більше». Застосування перелічених основних методів дасть змогу державам, які досягли найбільших успіхів у реалізації Європейської політики сусідства і співробітничать у рамках Східного партнерства, поступово долучитися до політик і програм ЄС, а також інтегруватися у внутрішній ринок ЄС. Зроблено висновок, що формування спільних підходів на основі спільних цінностей за високого рівня диференціації забезпечує державам-сусідам розвиток відносин з ЄС у рамках Європейської політики сусідства та її східного виміру – Східного партнерства, відповідно до їх власних потреб, прагнень і можливостей.

Частина II «Загальний огляд двосторонніх угод з країнами Східного партнерства: нове покоління двосторонніх угод» складається з чотирьох розділів (5–8). П'ятий розділ (автор – завідувач кафедри міжнародного права і спеціальних правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» Роман Петров) присвячений співробітництву України з ЄС, в якому представлено ретроспективний огляд відносин Україна – ЄС, характеризуються угоди про асоціацію в аспекті зовнішніх зносин ЄС та сфера дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

У шостому розділі (автор – Надежда Шишкова (Naděžda Šišková)) аналізується Угода про асоціацію Україна – ЄС як інструмент нового покоління так званих «індивідуально скроєних» угод про асоціацію, в яких простежується зв'язок з політичним критерієм набуття членства в ЄС та визначаються перспективи інших асоціацій подібного зразка.

У сьомому розділі (автори – Ондřej Гамуляк (Ondřej Hamulák), Чехія, та Арчил Чочія (Archil Chochia), Грузія) висвітлюється Європейська політика сусідства стосовно країн Південного Кавказу: Азербайджану, Вірменії та Грузії. Вона базується на теорії неофункціоналізму, яку проводить ЄС у регіоні Південного Кавказу. Показано історію співробітництва цих країн з ЄС разом з визначенням геополітичного значення цього регіону в цілому і для ЄС зокрема. Водночас значна увага приділена висвітленню специфіки співробітництва ЄС з цими колишніми радянськими республіками та подоланню перешкод на шляху його подальшого розвитку.

У восьмому розділі (Танел Керікме (Tanel Kerikmäe), Катрін Ньюмен – Метколф (Katrin Nyman-Metcalf), Далі Габелія (Dali Gabelaia), Естонія та Арчил Чочія (Archil Chochia), Грузія) розкрито особливості співробітництва Естонії з Грузією, що стосується сприяння останній в інтеграції з ЄС. Зазначено, що таке співробітництво є більш ефективним у досягненні Грузією певних інтеграційних цілей щодо ЄС, ніж допомога в цій сфері, що надається державі у рамках євроатлантичних структур. З огляду на викладене Естонія розглядається не лише партнером і близьким другом, а й як активний учасник реформ, які проводяться в Грузії.

Частина III «Від Східного партнерства до асоціації у світлі правового наближення прав людини і верховенства права» складається з семи розділів (9–15). У дев'ятому розділі (Петер-Христіан Мюллер-Графф (Peter-Christian Müller-Graff), Німеччина) докладно розглядається ідея і верховенство права як основа *acquis* ЄС. Окреслена конструкція в узагальненому вигляді втілюється у трьох вимірах: транснаціональний вимір між державами-членами (I); внутрішній вимір ЄС (II) та вимір кожної держави-члена (III). Доводиться, що на практиці верховенство права як правова ідеологія ЄС забезпечується судами держав-членів і Судом справедливості ЄС, становлячи складову *acquis* ЄС, що слугує інструментом забезпечення рівноваги між державами-членами та співробітництва у рамках Європейської політики сусідства.

У розділі десятому (Давид Петрлік (David Petrlik), Люксембург) йдеться про нову концепцію захисту основоположних прав у ЄС. Зауважено, що раніше, в умовах відсутності в установчих договорах ЄС гарантій захисту цих прав, Суд справедливості ЄС протягом 40 років своєї діяльності сприяв утвердженню такої концепції, поклавши в її основу загальні принципи права. Однак під впливом розвитку договірних засад ЄС, передусім Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р., було визнано права, свободи і принципи, викладені у Хартії Європейського Союзу про основоположні права від 7 грудня 2000 р., адаптованої 12 грудня 2007 р., яка має однакову юридичну силу з установчими договорами; уможливлено приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; підтверджено наявність основоположних прав, гарантованих цією Конвенцією 1950 р., у праві ЄС як його загальних принципів права. Нова концепція захисту основоположних прав, заснована на співіснуванні ряду формальних джерел, має важливі правові наслідки. По-перше, зазначена Хартія ЄС стала ключовим інструментом захисту основоположних прав у правовому порядку ЄС. По-друге, у разі приєднання ЄС до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Суд справедливості ЄС втратить частину своїх дискреційних повноважень у цій сфері. І, по-третє, рівень захисту основоположних прав суттєво збільшено.

В одинадцятому розділі (автор – Ондřej Блажо (Ondřej Blažo)) досліджується стан демократії і верховенства права, а також їх значення для асоціації і членства у світлі досвіду Словаччини.

Розділ дванадцятий (автор – Со́ня Матохова (Soňa Matochová), Чехія) присвячений висвітленню ролі конституційних судів, насамперед Конституційного суду Чеської Республіки, у включенні основоположних прав до правового порядку ЄС.

У розділі тринадцятому (автор – Власта Кунова (Vlasta Kunová), Словаччина) ретельно аналізуються історичний і теоретико-методологічний аспекти зближення законодавства держав Центральної Європи на основі його наближення до права ЄС. Зроблено висновок, що в минулому процес правової конвергенції був більш спонтанним, а нині ЄС застосовує добре визначений метод, заснований на життєво обґрунтованих знаннях. Показано, що процес зближення законодавства може бути корисним інструментом для ефективного співробітництва з країнами Східного партнерства.

У чотирнадцятому розділі (Міхал Петр (Michal Petr), Чехія) розкрито процес наближення конкурентного законодавства України до конкурентного права ЄС, зважаючи на відповідну практику держав Центральної Європи. Зроблено висновок, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС сприяє такому наближенню, надаючи державі можливість використовувати з цією метою *acquis* ЄС.

В останньому п'ятнадцятому розділі (естонські автори – Танел Керкмае (Tanel Kerikmäe) і Катрін Ньюмен-Меткалф (Katrin Nyman-Metcalf)) узагальнюється досвід навчання в країнах Східного партнерства єдиному розумінню процесу «європеїзації права», розглядаючи його як складову загальної правової культури ЄС. Підкреслюється важливість взяття до уваги відмінностей між європейським правом у широкому значенні і правом ЄС. Водночас визначається наявність відмінностей у правовій культурі держав – членів ЄС і вказується на необхідність врахування цього чинника на практиці. В аналізованому розділі міститься різноманітний матеріал, що характеризує великий спектр правового навчання в державах-членах, виходячи з впливу на них права ЄС та юридичного стилю управління Союзом, урядування в ЄС. Наголошено на значенні методології «європейського духу» для «євронавчання» у країнах Східного партнерства.

Враховуючи викладене, основні наукові положення, що розкриваються у даній монографії, свідчать, що ЄС приділяє значну увагу Європейській політиці сусідства, зокрема Східному партнерству як одному з її географічних вимірів. Підтвердженням тому також слугують положення ст. 8 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р., що є інструментом зміцнення відносин ЄС зі своїми сусідами, розвитку привілейованих відносин з метою створення простору добробуту та добросусідства, заснованого на цінностях ЄС. Авторами слушно зауважено, що Східне партнерство є особливим механізмом багатостороннього та двостороннього співробітництва з метою підтримки добросусідських відносин і створення умов для прискорення політичної асоціації та поглиблення економічної інтеграції між ЄС і державами-партнерами.

Загалом авторський колектив представив доволі оптимістичну картину розвитку Східного партнерства ЄС, у якій явно простежується спроба показати дещо більш досконалий світ, ніж він є в дійсності. Бажано було б більше уваги приділити проблемі нерівномірного розвитку держав – членів ЄС, особливо в економічному вимірі, яка негативно впливає на дієвість взаємовідносин

держав – членів ЄС між собою та на ефективність Європейської політики сусідства, яка поступово увідповіднюється сучасним реаліям. Спостерігається формалізація дій ЄС у сфері Східного партнерства, яке, виходячи з ідеологічних міркувань, залишає поза увагою чимало важливих чинників внутрішнього життя країн Східного партнерства. Передусім це стосується України, яка вже давно переживає кризу демократії та верховенства права, порушення прав людини. Примітно, подекуди складається враження, що політика ЄС нерідко спрямована на «лакування» життя в Україні, зосереджуючись на заздалегідь визначених постулатах.

Важливо, що монографія підготовлена колективом авторів з різних держав-членів і держав – партнерів ЄС, які спеціалізуються на праві Європейського Союзу, всебічно, повно і системно, з різних позицій ретельно проаналізували ключові аспекти становлення і розвитку Східного партнерства як одного з вимірів Європейської політики сусідства, прийняття в його рамках унікальної за способом укладення і за змістом Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. Наведене свідчить про вдало підібраний методологічний інструментарій та теоретико-прикладну значущість праці, яку з упевненістю можемо рекомендувати до вдумливого прочитання і глибокого осмислення.

Процес удосконалення механізмів і процедур Східного партнерства триває, однак дана колективна монографія за редакцією професора Надежди Шишковой (Naděžda Šišková) зберігає значення і цінність як глибоке фундаментальне дослідження, корисне не лише для наукової спільноти, позаяк пропонує системний аналіз комплексу правових і політичних аспектів функціонування складного механізму співробітництва ЄС з країнами Східного партнерства, які, з одного боку, заявили про свої європейські прагнення, готовність докладати зусиль задля наближення до ЄС, а з другого – відчувають потребу у вивченні досвіду його держав-членів та наданні допомоги, необхідної для здійснення демократичних перетворень.

І. Б. УСЕНКО,

професор,

заслужений юрист України

ПРО ОРГАНИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПРОФЕСІЙНО, ВІДКРИТО І ЗВАЖЕНО*

Вигадані або реальні оповіді про «лицарів плаща і кинджалу» становлять чималий сегмент світової і вітчизняної літератури. Незмінний читацький інтерес викликають і праці про радянські органи безпеки (від ВЧК до КДБ), які були не лише вагомим складовою державно-партійного механізму, а й опорою і до певної міри символом тодішнього владного режиму.

В сучасній українській літературі, звісно, вже немає місця колишній ідеалізації «чекістських традицій» і виключно рожевої фарби для змальовування

*Рецензія на книгу: *Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.): монографія. Херсон: Видавництво «ОЛДІ–ПЛЮС», 2019. 416 с.*